

*Вовк Н.П., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри економіки та управління
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України*
*Фомич М.В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України*

*Vovk N.P., candidate of pedagogical sciences,
associate professor of Economics and
Management Department of
Cherkasy Institute of Fire Safety named after
Chernobyl Heroes of National University of
Civil Protection of Ukraine*
*Fomych M.V., candidate of psychological
sciences, associate professor of Psychology
and Pedagogy Department of Cherkasy
Institute of Fire Safety named after Chernobyl
Heroes of National University of Civil
Protection of Ukraine*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

GENDER FEATURES OF PROFESSIONAL FORMATION OF EXPERTS OF CIVIL PROTECTION IN THE SYSTEM OF STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE

У роботі на основі результатів дослідження розкриті особливості, що відрізняють процес формування професійно важливих якостей чоловіків та жінок – працівників ДСНС України, зокрема органів Державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки; зроблено ґрунтовний висновок про особливості прояву цих відмінностей у їхній професійній діяльності та у процесі професійного становлення.

Ключові слова: гендерні відмінності, здібності, професія, професійна майстерність, професіоналізм, професійно важливі якості.

В данной работе на основе результатов исследования выявлены особенности, отличающие процесс формирования профессионально важных качеств мужчин и женщин – работников Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, в частности, органов Государственного надзора в сфере пожарной и техногенной безопасности, сделан обоснованный вывод об особенностях проявления этих отличий в профессиональной деятельности и в процессе их профессионального становления.

Ключевые слова: гендерные отличия, способности, профессия, профессиональное мастерство, профессионализм, профессионально важные качества.

This article is devoted to the research of gender peculiarities in the process of professional becoming of the experts of civil protection in departments and units of SES of Ukraine. In this paper a theoretical analysis of the characteristics of human as a subject of work is conducted: professional skills, professionalism and professionally important qualities. The

overview of the main forming features of female psychology, which have a significant impact on the effectiveness of professional activity in the field of civil protection is done. On the basis of the analysis of scientific papers and legal documents, which normalize the activity of employees of the State Inspection of Fire and Environmental Safety, the list of their basic professionally important qualities is determined. Using the inquirer method and method of expert evaluation the list of professionally important qualities is specified, in which they are ranked according to the degree of significance in professional activities. On the basis of the results of the research the features that distinguish the process of formation of professionally important qualities of men and women – the employees of SES of Ukraine, in particular of the State Inspection of Fire and Environmental Safety are revealed; a detailed conclusion of the features of these differences in their careers and in the process of becoming a professional are made.

Key words: gender differences, abilities, profession, professional skills, professionalism, professionally important qualities.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення сфери професійної діяльності, пов'язані із забезпеченням стабільності, безпеки, захисту нашої держави, здоров'я та життя її громадян мають гостру потребу у патріотах, лідерах, кар'єрно-зорієнтованих співробітниках із високим потенціалом до зростання, самовдосконалення та розвитку. Наша держава входить до числа країн з високою кількістю жінок-військовослужбовців, яка становить 13%, [1, с.24]. Сьогодні вже ніхто не сумнівається в доцільності залучення осіб жіночої статі на військову службу як повноправних суб'єктів військової діяльності.

При переході до ринкової економіки багато українських чоловіків та жінок зіткнулися з цілою низкою внутрішньоособистісних та соціально-психологічних проблем, гостро постало питання про конкурентоспроможність кожного на ринку праці, що передбачає не лише наявність актуальних знань, умінь та навичок, а й ряду особистісних якостей, які лежать в основі можливості реалізувати себе в конкурентному середовищі. Як свідчать результати аналізу праць О. Вілкової, С. Гришака, Є. Карепової, І. Кльоциної, В. Слінчука, на процес оцінки конкурентоспроможності та професійних здатностей фахівців великий вплив мають гендерні стереотипи, які досить міцно увійшли в нашу свідомість, та діють, зокрема, в професійній сфері, і оцінка конкурентних можливостей жінок частіше відбувається не на реальній основі, а на установках, багато з яких віджили себе, зокрема, на міфі про первинне функціональне призначення жінок і чоловіків [3, с. 29; 9; 16].

Значний досвід США, Великої Британії, Ізраїлю, Німеччини та інших держав щодо залучення жінок до ризиконебезпечних видів діяльності, які характеризуються також чіткою службовою регламентацією, обумовив широкий спектр досліджень у зарубіжній психології з гендерних проблем. У психолого-педагогічних працях є численний ряд досліджень, присвячених проблемі гендеру: В. Мухінім проведений аналіз гендерної ідентичності як елемента структури самосвідомості особистості, у працях З.Фрейда, Л. Колберга, В. Мішел, Ф.Катца, Дж. Плека та ін. викладено моделі, які пояснюють шляхи засвоєння поведінки, типової для своєї статі; вченими Т. Парсонсом та Р.Бейлсом проведено аналіз факторів, що впливають на диференціацію традиційних соціальних ролей чоловіків та жінок. Проблема гендерних відмінностей в управлінській діяльності присвячено праці Т. Кабаченко, Є. Моргунова, С. Шекшні; вченими К. Доу, С. Кислером досліджено гендерні особливості атрибуції успіхів у професійній діяльності.

Нині в Україні, у тих професіях, де зазвичай чоловіки виконували провідні функції і, які вважалися суто «чоловічими», жінки стали активними учасниками таких видів діяльності, що пов'язані із правоохоронними функціями, охорони державного кордону, забезпечення цивільного захисту населення і територій тощо.

Так, на теперішній час у Державній службі України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) проходять службу 17,9 % офіцерів-жінок від загальної кількості всіх офіцерів. Загальна кількість жінок, що працюють в системі ДСНС України, становить 7282 осіб, із

них атестованих – 3200. У центральному апараті ДСНС України загальна кількість жінок становить 110 осіб, серед них атестованих – 102. У вищих навчальних закладах, що готують фахівців для системи ДСНС України, проходять службу 151 особа, загальна кількість жінок серед професорсько-викладацького складу – 562 особи. Ці дані свідчать про те, що все більше жінок почали опановувати новий для себе фах та проходити службу в системі ДСНС, тому питання психофізіологічної різниці між жінками і чоловіками та її вплив на суспільне і професійне життя обох статей набуло нового сенсу. Доволі великий термін (понад 14 років), протягом якого відбувалось формування корпусу жінок-офіцерів, дає можливість провести аналіз і виявити особливості їхнього професійного становлення, а також обґрунтувати вдосконалення умов професійної підготовки дівчат – майбутніх фахівців с.ц.з. в умовах ВНЗ ДСНС України (ВНЗ). Вважаємо необхідним підкреслити, що питання про особливості професійного становлення жінок у силових структурах, зокрема ДСНС України, які вважалися до недавнього часу суто чоловічими сферами професійної діяльності, на сьогоднішній день мало досліджене. Тому **за мету дослідження ставимо виявлення гендерних особливостей професійного становлення фахівців служби цивільного захисту у системі ДСНС України (на прикладі працівників Державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки), через розкриття відмінностей у формуванні їхніх професійно важливих якостей, а також проведення порівняльного аналізу міри їх вираженості у працівників – чоловіків та жінок.**

Виклад основного матеріалу. Предметом гендерного аналізу є поведінка статей, їх взаємні стосунки, зв'язки з соціальними системами різних рівнів, жіночі й чоловічі моделі статевої ідентифікації і самореалізації. Розглядаючи гендер як соціальні очікування представників кожної статі, що, на відміну від біологічних ознак, стосуються соціально сформованих рис, притаманних „жіночості” та „чоловічості”, ми проектуємо це поняття на аналіз цінностей і соціальних можливостей юнаків та дівчат в освіті та майбутній професійній діяльності.

На даний час у системі ДСНС жіночий персонал займає рівноправне місце поряд із чоловіками. Жінки-офіцери проходять службу у різних підрозділах, у якості співробітників кадрового та виховного апаратів, жінки складають вагому частину професорсько-викладацького складу ВНЗ, проходять службу в управліннях ДСНС, в органах та підрозділах Державного нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки (ДН у сфері П та ТБ). Проте не всі посади в ДСНС України передбачають ефективну професійну діяльність працівника, якщо посаду займатиме жінка. Жінка-офіцер (порівняно із чоловіком) не може служити однаково ефективно на будь-якій посаді з причини фізіологічних особливостей жіночого організму, виконання жінкою особливої соціальної функції (материнства), що вимагає надання їй особливих прав та додаткового соціального захисту [15; 17]. Саме тому, як правило, жінки проходять службу на таких посадах в органах та підрозділах ДСНС, де передбачено певну нормованість робочого дня та визначеність у функціях та завданнях, а також гарантується низький рівень ризику для життя та здоров'я працівника – жінки.

На основі проведеного аналізу праць [1; 3; 9; 10, 14] можемо стверджувати, що вихідним положенням дослідження гендерних особливостей професійного становлення фахівців с.ц.з. у системі ДСНС має виступати розуміння особистості жінки як індивіда, включеного в загальну систему зв'язків і відносин, що регулює соціальний досвід, норми і форми професійної взаємодії, і формує на цій основі життєві пріоритети, спрямованість ціннісно-мотиваційної сфери професійної свідомості і професійної зрілості, моделі міжособистісної взаємодії.

Професійна діяльність є галуззю людського життя, де людина розвивається як особистість і як індивідуальність, де вона отримує моральні та психологічні засоби для свого існування та самоудосконалення. У сфері професійної діяльності людина має можливість розкрити і проявити свої здібності та особистісні якості, які сприятимуть успіху, професійному зростанню. Саме успішна діяльність, її висока ефективність,

показники та результати дозволяють людині отримати визнання її як майстра своєї справи. Розглядаючи різні професії можна говорити, що всі вони мають ряд спільних особливостей, що дозволяє представити певну структуру трудової діяльності. Під час здійснення опису якостей суб'єкта праці у різних психологічних та педагогічних дослідженнях часто використовуються дві важливі характеристики: професіоналізм і майстерність. Із точки зору К. Платонова «майстерність – це якість особистості, яка набувається із досвідом як певний рівень професійних умінь у певній галузі, які засновані на гнучких навичках та творчому підході». На думку вченого, необхідно володіти значними «стартовими» можливостями: здібностями, спеціальними знаннями, уміннями, кваліфікацією, мотивацією, для того щоб досягнути майстерності у професійній діяльності [12, с.147]. На даний час поняття професійної майстерності ототожнюється із поняттям «професіоналізм». На основі вивчення праць Є. Зеєра, А. Маркової [8; 11] та враховуючи специфіку професійної діяльності фахівців системи ДСНС України, професіоналізм у діяльності фахівця с.ц.з. ДСНС України розглядаємо як якісну характеристику суб'єкта професійної діяльності, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, високий рівень розвитку професійних навичок, умінь та професійно важливих якостей, володіння сучасними алгоритмами і способами розв'язання професійних завдань, що дозволяє здійснювати професійну діяльність ефективно та із високими показниками.

Професійну майстерність ми розглядаємо як більш широке поняття, оскільки воно означає найвищий рівень професійних умінь у певній галузі та може бути виражене як отримана із досвідом якість особистості. Спираючись на теоретичні положення щодо професіоналізму (Є. Зеєр, А. Маркова, Є. Клімов) вважаємо за найкращий варіант таку професійну майстерність, яка складається із запозиченого досвіду у авторитетних працівників, професіоналів у даній галузі, та на його основі вироблення власної стратегії у професійній діяльності [11, с. 26].

Під час тривалого періоду трудової діяльності у працівника формуються окремі функціональні системи і психічні процеси. Поступово розвиваються професійне мислення, складається професійний тип особистості працівника із певними властивими йому ціннісними орієнтаціями, характером, особливостями професійної поведінки, спілкування та способу життя. Все це дозволяє працівнику програмувати та здійснювати свою професійну кар'єру. У контексті нашого дослідження представляють інтерес головні утворюючі жіночої психології, які мають суттєвий вплив на ефективність професійної діяльності у сфері цивільного захисту, а саме: якість виконаної роботи, кількісний показник, економія часу та ресурсів. У дослідженнях Р. Худайназарової стверджується, що жінки проявляють більшу виконавчість, дисциплінованість, комунікабельність, під час виконання професійних завдань вони більш добросовісні, сконцентровані та стійкі [19, с. 241]. На основі аналізу результатів досліджень, які присвячені психологічним особливостям жінок (В. Багрунов, Д. Худайназарова) можемо стверджувати, що жінки переважають за показниками рівня тривожності, екстраверсії, довірливості [2; 19]. Особливе переважаюче виявлене за такими якостями, як турбота та чуйність. При цьому не спостерігається суттєвих відмінностей за рівнями соціальної тривожності, імпульсивності, активності та акуратності.

У своїх працях вчені О. Андрощук та О. Луцький [1, с.25] стверджують, що військовослужбовці жінки найбільш ретельно та старанно виконують свої службові обов'язки. Їх присутність значно пом'якшує морально-психологічну атмосферу у військових колективах, змушує командирів і керівників підрозділів бути більш стриманими та толерантними, а також значно підвищується культура взаємостосунків між військовослужбовцями в самому колективі. Крім того, за даними вчених [там само], частка порушень військової дисципліни жінками є мінімальною. Із представлених даних можна стверджувати, що особистісні якості жінок не можуть розглядатися під час досліджень як «гірші» відносно їхніх можливостей професійної реалізації. А це означає, що потенційно жінки мають такі самі, як і чоловіки, здібності для отримання успіху у кар'єрі. Між тим

жінки як суб'єкт професійної діяльності часто проявляють пасивність у плануванні умов кар'єри, менш спрямовані та організовані на змагання та конкуренцію.

Аналіз досліджень щодо особливостей використання логіки (С. Гришак) показали, що жінки у однаковій мірі із чоловіками використовують обмірковування та роздуми. Під час вирішення поведінкових професійних завдань чоловіки частіше спираються на логіку, практичне мислення й пам'ять. У професійних завданнях поведінкового характеру жінки спираються на весь комплекс інтелектуальних здібностей, причому провідну роль у цьому відіграє блок їхніх вербальних здібностей, просторова уява, практичне мислення та пам'ять [6, с.13].

Жінки як суб'єкт професійної діяльності частіше проявляють оптимізм та мають високий рівень працездатності. При цьому для жінки важливим є відчуття своєї значимості, тобто соціальне визнання своїх можливостей.

Враховуючи процеси фемінізації та вирівнювання чоловіків та жінок у правах у наші дні, жінки частіше і більше прагнуть до самостійності, незалежності, свободи дій. У сфері їхніх ціннісних орієнтацій зросло значення професійної кар'єри і професійного зростання, на нашу думку, це може бути зумовлене змінами у соціально-економічних умовах країни. Важливою життєвою цінністю для жінок стає освіта (в системі ДСНС України серед працівників – жінок вищу освіту мають 3379 осіб, середню – 2982, продовжують навчатися у ВНЗ – 652 особи), причому, за результатами опитування самих жінок, рівень освіти для них має постійно підвищуватись та сприяти розширенню їхнього світогляду. Значна кількість (37%) розглядає в майбутньому ймовірність отримання другої вищої освіти (психологічного, педагогічного спрямування) або постійне підвищення кваліфікації за вже отриманою спеціальністю. Формування ціннісних орієнтацій у професійній діяльності означає становлення жінки-працівника як активного суб'єкта соціальної дійсності.

За результатами проведеного нами опитування працівників органів та підрозділів ДСНС у Черкаській області (74 особи) з метою вивчення поглядів і ставлень жінок та чоловіків – співробітників ДСНС до кар'єри, кар'єрного зростання, а також на основі порівняльного аналізу їхніх поглядів на критерії успіху у кар'єрі можемо стверджувати, що головним для працівників – чоловіків у кар'єрі є просування по службі, для жінок головними у кар'єрі є психологічний успіх (статус місця роботи, статус назви організації, місце роботи та зовнішній вигляд, навіть колір та вигляд форменого одягу). У жінок вищою є мотивація щодо кар'єри без додаткових стимулів. Під час професійної діяльності жінки часто проявляють відкритість, чутливість та ранимість, емоційно реагують на позитивну та негативну оцінку, а також дають зворотній зв'язок. Заниження самооцінки у жінок обумовлене переживаннями, що виникають через погіршення взаємовідносин із друзями, співробітниками, близькими людьми. Зниження у жінок емоційного фону викликає у них апатію, погіршує працездатність. Можна припустити, що саме це пояснює причини помітного відставання жінок, порівняно із чоловіками, за рівнем професійної майстерності.

Окрім професійної майстерності та професіоналізму під час дослідження професійної діяльності у системі «суб'єкт праці – професійне середовище» важливою характеристикою людини як суб'єкта праці постають її професійно важливі якості (ПВЯ). Професійно важливими якостями можуть виступати індивідуально-психологічні властивості особистості (сенсорні, перцептивні, атенційні, психомоторні, мнемічні, мислинневі, мовні, емоційні, вольові), ставлення особистості (до себе, інших людей, службово-професійної діяльності, своєї професії, спеціальності, професійних, службових завдань, матеріальних, ідеологічних цінностей та ін.).

На основі проведення аналізу праць, присвячених особливостям формування ПВЯ працівників системи ДСНС України (В. Бута, В. Вареника, М. Криштала, О. Самонова, М. Фомича та ін.) нами було визначено перелік основних ПВЯ, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків фахівцями с.ц.з. у органах Державного

нагляду у сфері пожежної та техногенної безпеки (ДН у сфері П та ТБ). У подальшому нами було використано метод експертних оцінок та проведено опитування працівників органів ДН у сфері П та ТБ в Черкаській області (74 особи), у результаті чого було уточнено перелік ПВЯ працівника ДН у сфері П та ТБ, де за ступенем значущості у професійній діяльності представлені такі якості: комунікативна компетентність, соціально-перцептивний інтелект, здатність приймати рішення в стислий термін; здатність діяти нешаблонно та швидко приймати рішення в мінливій обстановці; товариськість, уміння вступати в контакт із людьми; здатність виділяти в інформації суттєве, головне; наполегливість; самовладання та витримка; принциповість; високий рівень відповідальності; організаторські здібності; здатність зберігати активність і працездатність в умовах дефіциту часу; здатність правильно оцінювати людей, виявляти їх сильні та слабкі сторони; брати на себе відповідальність за прийняті рішення; розподіляти увагу між декількома видами дій у процесі діяльності.

На основі даного переліку професійно важливих якостей нами було поставлене завдання розкрити їх психологічну характеристику та з'ясувати рівень їх вираженості у працівників органів ДН у сфері П та ТБ – жінок та чоловіків; та на цій основі провести порівняльний аналіз. У дослідженні брали участь жінки та чоловіки середнього та старшого начальницького складу у кількості 70 осіб (35 чоловіків та 35 жінок), які працюють в міських та районних підрозділах ДН у сфері П та ТБ в Черкаській області. На основі проведеного нами емпіричного дослідження професійно важливих якостей працівників ДН у сфері П та ТБ (на прикладі інженерно-інспекторського складу ДСНС в Черкаській області) були виявлені статистичні відмінності між чоловіками і жінками за рівнями вираженості наступних якостей: замкненість – товариськість; інтелект; емоційна нестійкість – емоційна стійкість; підпорядкованість – домінантність; стриманість – експресивність; піддатливість почуттям – висока нормативність поведінки; жорсткість – чутливість; практичність – розвинута уява; прямолінійність – демократичність; упевненість у собі – тривожність; конформізм – нонконформізм; низький самоконтроль – високий самоконтроль.

Порівняльний аналіз результатів дослідження показав, що за такими типологічними рисами, як: високі комунікативні здібності, підпорядкованість та виконавчість, дисциплінованість, самооцінювання, добросовісність, мотивація, ефективність виконання операцій, вплив монотонії, більш стабільний рівень інтелекту; а також за такими характеристиками уваги, як: висока інтенсивність, концентрація, розподіл, стійкість, переключення, – жінки інженерно-інспекторського складу традиційно мають перевагу, яка виражається у вищому рівні прояву вказаних якостей. З цього питання доречною є думка В. Багрунова – не дивлячись на рівність прав із чоловіками, жінкам властиві і «власні жіночі особливості»: жінка краще сприймає і відчуває внутрішній світ інших людей, перебуваючи на керівній посаді прагне прислухатися до думки своїх підлеглих, заохочувати творчу ініціативу і самостійність [2, с.147].

Найбільш вираженими показниками серед вказаних якостей у жінок інженерно-інспекторського складу органів ДН у сфері П та ТБ є високий рівень товариськості (що виявлено у 85,7%), підпорядкованості (91,43%), чутливості (68,57%), розвинутої уяви (77,14%), експресивності та піддатливості почуттям (54,29%); жінки проявляють на низькому рівні такі якості, як емоційна стійкість (25,71%), упевненість у собі (45,71%), поряд із цим значний відсоток серед жінок старшого начальницького складу проявляють нонконформізм (68,57%), високий самоконтроль (65,71%) та високу нормативність поведінки (77,14%). На нашу думку, це пояснюється високим рівнем адаптабельності та швидким набуттям досвіду жінками під час проходження служби в органах та підрозділах ДН у сфері П та ТБ, а також розумінням того, що від них вимагає професія, які якості, вміння та навички необхідно розвивати для ефективного проведення наглядово-профілактичної діяльності.

Аналіз результатів проведеного дослідження серед чоловіків-інспекторів середнього та старшого начальницького складу органів ДН у сфері П та ТБ показав, що найбільш вираженими якостями є високий рівень інтелекту (68,57%), стриманість та емоційна стійкість (77,14%), жорсткість та практичність (82,85%), домінантність та прямолінійність (74,29%). Спостерігається низький рівень прояву у чоловіків таких якостей, як чутливість, розвинута уява (34,28%), у працівників старшого начальницького складу демократичність проявляється на середньому рівні (51,43%).

Висновки. Вказані результати дозволяють прогнозувати, що жінки, які проходять службу в органах ДН у сфері П та ТБ на керівних посадах, посадах інспекторів та інженерів, є більш чутливими, товариськими та мають розвинуту уяву, що дозволяє проводити наглядово-профілактичну роботу з вищими показниками у тих ситуаціях, де необхідним є спілкування з представниками об'єктів, керівниками установ, підприємств та організацій, також у ситуаціях професійної діяльності, де необхідними є привертання уваги (проведення пропаганди, агітації, профорієнтаційної роботи) та розуміння стану людини. Поряд із цим низький рівень упевненості у собі, емоційна нестійкість та висока піддатливість почуттям заважають жінкам діяти професійно та досягати високих показників у роботі. Результати нашого дослідження дозволяють стверджувати, що для проведення високорезультативної та ефективної наглядово-профілактичної діяльності інженерно-інспекторському складу органів ДН у сфері П та ТБ, у тому числі працівникам середнього та старшого начальницького складу кожної статі необхідно адекватно оцінювати свої особистісні якості і правильно розставляти акценти під час їх прояву у професійній діяльності.

У результаті узагальнення відмінностей у формуванні професійно важливих якостей та порівняльного аналізу міри їх вираженості у працівників ДСНС України – чоловіків та жінок, нами було виділено компоненти, що можуть бути використані в умовах підготовки майбутніх фахівців с.ц.з. у ВНЗ ДСНС України. Зокрема, під час проведення професійно-орієнтаційної роботи необхідно враховувати гендерні особливості адаптації та навчання у ВНЗ ДСНС України, під час розподілу дівчат – майбутніх фахівців с.ц.з. на первинну посаду – майбутні умови професійної діяльності в органах та підрозділах ДСНС України. Під час проведення пропаганди та агітації в системі ДСНС України важливим є роз'яснення того, які вимоги до особистості працівника ставить обрана професія для дівчини – майбутнього фахівця с.ц.з. ДСНС України. У процесі професійної підготовки необхідним елементом є проведення тренінгової роботи, під час якої важливо адекватно висвітлювати досвід як чоловіків, так і жінок – фахівців с.ц.з., представників тих органів та підрозділів ДСНС, де проходять службу жінки. Також пропонується до навчально-виховного процесу включати розгляд гендерних питань, проблем та особливостей професійного становлення жінок у системі ДСНС (як під час викладання дисциплін як психолого-педагогічного, так і фахового спрямування) та проведення професійно-психологічної підготовки до службово-професійної діяльності з урахуванням гендерних особливостей суб'єктів освітнього процесу.

У ході подальшого дослідження планується розгляд відмінностей у формуванні професійної готовності жінок та чоловіків – майбутніх фахівців с.ц.з., а також вивчення умов щодо подальшої оптимізації професійної підготовки дівчат – майбутніх фахівців служби цивільного захисту із урахуванням виділених особливостей та відмінностей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрощук О. Ю., Луцький О. Л. Гендерний аспект у військовій сфері 2011.- Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України №1, - 2011 – с.23-29.
2. Багрунов В.П. Половые различия в видовой и индивидуальной изменчивости психики человека: Автореф. дис. ... канд.. психол. наук. Л.: Наука, 1981.

3. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів // Український соціум. - 2004. - № 3 (5). - С.28-33
4. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – с. 4-5
5. Гончарова Є.М., Цветков В.Л. Проявление профессионально важных качеств у сотрудников подразделений по делам несовершеннолетних // Вестник Московского Университета МВД России. 2009. №3, с.13-18.
6. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 / С. М. Гришак. – Луганськ, 2007. – 20 с.
7. Дубчак, Н. І. Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики / Дубчак Наталія Іванівна // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №4(9). [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн. : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/25.pdf>.
8. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
9. Карпова Э. Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе // psyfactor/lybr74.htm
10. Клецина И.С. Самореализация и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. – СПб.: СПбГУ, 1998., - с.188-202
11. Маркова А.К. Методологические проблемы системно-акмеологического изучения социализации и профессионализации человека / Маркова А.К. // Развитие профессионализма госслужащих: Методология и практика. - М.,1998.- С.25 -27.
12. Платонов К. К. Вопросы психологии труда / К. К. Платонов. – М. : Воениздат, 1970. – 264 с.
13. Рыков С. Женщины в армии: грани военного профессионализма // Гендерный аспект в современном общественном движении. - <http://cspi.org.ru/rus/gender.htm>.
14. Селіванова О.В. Експериментальне обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування професійної готовності курсантів-дівчат. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією проф. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2006. – № 6. – С. 94-98. (Укр., рос., польсь., англ. мов.)
15. Селіванова О. В., Катковський А. В. Урахування деяких особистісних відмінностей в чоловіків та жінок у підготовці фахівців // Дидактика професійної школи: Зб. наук. праць. – Київ-Вінниця, 2003. – Вип. 3. – С. 285-288.
16. Слінчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ // journlib.univ.kiev/index.php?act=article&article=1356
17. Смирнов А.И. Женщины на военной службе: новые возможности и социальные права. - М.: Центр общечеловеческих ценностей, 2000.
18. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / П. П. Терзі. – Кіровоград, 2007. – 21 с.
19. Худайназарова Д.Р. Научно-техническое творчество военнослужащих женщин в образовательном процессе вуза: гендерный аспект // Журнал Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Выпуск № 116 / 2009, с.239-243.